

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ

FEATURES OF MODERN POLITICAL EXTREMISM

Стичинська А.Б.,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті автор аналізує теоретичні підходи до розуміння поняття екстремізму та розглядає основні причини його виникнення. Актуальність цього питання полягає у тому, що у сучасному світі екстремізм у будь-яких його проявах складає небезпеку не просто державі, у можливості зміни її політичної системи, політичного режиму, скинення державної влади, а є найбільш небезпечною загрозою людському здоров'ю та життю. Кризовий стан суспільства, наслідком якого є руйнація ціннісно-нормативної системи суспільства, різке зниження впливу соціальних норм на поведінку людей, відсутність нормативного регулювання певних сфер суспільного життя, типів соціальних відносин або небажання значної частини населення дотримуватись чинних норм, у тому числі й правових, є однією з істотних об'єктивних причин екстремізму.

Мета статті полягає у визначенні поняття «екстремізм», його основних видів, виокремлення політичного екстремізму та його характерних ознак. Для більш детального дослідження поняття екстремізму та екстремістської діяльності, як найбільшої загрози сучасного світу були використані методи аналізу, порівняння та синтезу. Політичний екстремізм, розглядається у статті як один з найпоширеніших на сьогодні видів і який ставить собі за мету захоплення державної влади, знищення або дискредитування існуючих державних інститутів та радикальну зміну державного ладу, політичного режиму чи політичного курсу держави. Окрім цього, визначено, що екстремізм у будь-яких проявах потребує дієвих та ефективних методів протидії, через загрозу яку він несе не лише державі, а й життю та здоров'ю людини, які не можливі без закріплення на законодавчому рівні єдиного універсального визначення понять «екстремізм», «екстремістська діяльність» та їх основних ознак.

Ключові слова: політичний екстремізм, державний терор, державна політика, безпека держави, політичне насильство, ідеологія.

Author analyzes some theoretical approaches to understanding the concept of extremism and considers the main reasons for its emergence in this article. The urgency of this question is that extremism in all its forms is a modern danger not only to the state, as the possibility of changing its political system, political regime, radical changing of state power, but it is the most dangerous threat to human health and life. The crisis of society, resulting in the destruction of the value-normative system of society, a sharp decrease in the impact of social norms on human behavior, lack of regulation of certain spheres of public life, types of social relations or unwillingness of a large part of the population to comply with current norms, including legal one of the significant objective causes of extremism.

The purpose of the article is to define the concept of «extremism», its main types, highlighting political extremism and its characteristics. For a more detailed study of the concept of extremism and extremist activity as the greatest threat to the modern world were used methods of analysis, comparison and synthesis. Political extremism is considered in the article as one of the most common types today and which aims to seize state power, destroy or discredit existing state institutions and radically change the state system, political regime or political course of the state. In addition, it is determined that extremism in all its forms requires effective and efficient methods of counteraction, because of the threat it poses not only to the state but also to human life and health, which are impossible without enshrining in law a single universal definition of «extremism», «extremist activity» and their main features.

Key words: political extremism, state terror, state policy, state security, political violence, ideology.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день питання екстремізму набуває особливого значення, так як його прояви виходять за рамки кордонів однієї держави і можуть проявляти себе у різних формах. Найбільш радикальним проявом можна вважати створення і функціонування незаконних збройних формувань, які стають загрозою як для суб'єктів міжнародних відносин, так і для міжнародної безпеки в цілому. Екстремістські злочини набувають з кожним днем ще більш гібридної форми і стають новими викликами перед державами і перед цілою міжнародною спільнотою щодо збереження людського життя. Екстремізм несе в собі величезну небезпеку для політичної і правової системи державного і міжнародного

рівнів, позбавляючи її захисту і стабільного існування. Саме це викликає потребу розробки засобів протидії екстремізму, які є складними і багатоплановими, і потребують пошуку нових можливостей і ресурсів. За таких умов всебічне дослідження екстремізму стає надважливою потребою. Неможливо протидіяти чомусь не знаючи детально що саме несе загрозу. Отже, необхідним є наукове розуміння його сутності і поняття. Саме це спонукає до нових наукових пошуків фахівців різних спеціальностей. Українські дослідники та фахівці визнають серйозність небезпеки екстремізму. В.І. Тимошенко стверджує, що сьогодні екстремізм присутній в усіх сферах суспільного життя, він чинить деструктивний вплив на розвиток суспіль-

ства, перешкоджає встановленню громадянської злагоди, втіленню в життя конкретної державної політики, у тому числі й проведенню соціально-економічних перетворень [1, с. 24]. А.В. Павлінов у своїй монографії зазначає: «...як можна протистояти цій небезпеці, яка загрожує державі, громадянам, які її населяють, якщо не знати точно того, з чим необхідно боротися» [2, с. 20].

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до розуміння поняття «екстремізм» та його видів.

Виклад основного матеріалу. Однозначного трактування поняття «екстремізм», як і «політичний екстремізм» у науковців немає. Можна зустріти абсолютно різні варіанти. Вперше екстремізм був визначений у Шанхайській конвенції з питань боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом як «певне діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади чи насильницьке її утримання, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави або насильницьке посягання на громадську безпеку, у тому числі організація в зазначених цілях незаконних збройних формувань та участь у них».

Найпоширенішим, а не вичерпним визначенням екстремізму можна вважати що це – схильність до крайніх поглядів і дій, переважно в політиці. Для посилення державної протидії екстремізму на правовій основі, насамперед, слід чітко визначити це явище в законодавстві. У 2003 році Парламентська асамблея Ради Європи визначила екстремізм як це форму політичної діяльності, яка безпосередньо чи опосередковано ігнорує або відкидає принципи парламентської демократії. Більш детальне визначення зазначається у п. 2 Плані дій з попередження насильницького екстремізму Генеральної Асамблеї ООН 2015 р., насильницький екстремізм – це явище багатопланове, яке не має чіткого визначення. Воно не є ані новим, ані властивим тільки конкретному регіону, національності або системі вірувань [3].

Екстремізм у різних його проявах є однією з актуальних проблем як для України, так і для всього світового співтовариства. Екстремізм деструктивно впливає на розвиток суспільства, підриває стійкість всієї політичної системи та стабільність політичного курсу, призводить до ослаблення авторитету державних інститутів, недовіри до законодавчих актів, порушення прав і свобод людини, соціальної напруги і найголовніше, несе загрозу здоров'ю та життю людини. Розуміння сутності екстремізму є надзвичайно важливим як в теоретичному, так і в практичному значенні, а також залишається визначальним при вирішенні будь-яких питань щодо його протидії, оскільки саме від правильного його розуміння залежить формування стратегії і тактики такої діяльності, постановка її цілей, визначення засо-

бів їх досягнення тощо [4, с. 143]. Законодавство України, на жаль, не містить визначення поняття «екстремізм» та похідних від нього понять. Відсутність законодавчо встановленої дефініції екстремізму однозначно розцінюється як негативна обставина, яка створює проблеми для правозастосовчої практики [5, с. 20].

Узагальнюючи основні тлумачення екстремізму, його можна трактувати як посягання на основи конституційного ладу та безпеку держави, а також порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, які здійснюються внаслідок заперечення правових або загальноприйнятих норм і правил соціальної поведінки.

Сутність екстремізму розкривається через ряд його ознак. Основними ознаками можна визначити такі: нетерпимість до прихильників інших поглядів у будь-якій сфері; способи обґрунтування застосування насильства до будь-кого за допомогою певної ідеології; звернення будь-яких ідеологічних чи релігійних догм через призму власного трактування; перевага емоційного впливу у пропаганді екстремістських ідей; визнання єдино правильного переконання за собою. Більшість з таких ознак як: крайність, категоричність, безапеляційність у намірах і діях, подання власної позиції як єдино правильної, прагнення досягти бажаного будь-якими способами і за допомогою будь-яких засобів – може бути у будь-якого екстремістського руху. Таке ідеологізовано виправдане насильство може бути застосоване проти людей або для знищення суспільних інститутів та матеріальних цінностей.

Екстремізм є прямим наслідком соціальних і культурних протиріч суспільства. Посилення екстремістських настроїв спостерігається там, де є нерівність і протиставлення інтересів соціальних груп у політичних, економічних, соціальних, духовних, міжрасових, міжрелігійних, геополітичних та інших відносинах. Особливо помітне загострення екстремізму можна спостерігати під час економічних чи соціальних криз, коли набуває поширення безробіття, збіднілість населення, збільшується розрив між багатими і бідними. Соціальним осередком екстремізму стають незабезпечені люди, рівень життя яких є значно нижчим від забезпечених верств населення. Екстремістським настроєм також сприяє криза легітимності державної влади викликана корупцією, низькою ефективністю діяльності правоохоронних органів, зростанням криміналізації суспільства, відсутність у державі ідеологічної концепції, яку визнає і підтримує більшість населення.

Небезпека екстремізму, як зазначає О. Писаренко, полягає в тому, що, оперуючи простими й зрозумілими для пересічних людей поняттями та схемами, він здатний сформувати відповідну масову свідомість з метою подальшого маніпу-

лювання. Під зовнішньою простотою запропонованих ним шляхів розв'язання проблем приховується прагнення підмінити існуючі закони, системи морально-етичних цінностей і культурних норм [6].

Враховуючи вищевикладене, екстремізм можна визначити не лише як діяльність, але також як публічно проголошені погрози чи наміри, які можуть порушити встановлені законом права і свободи громадян, загальноприйняті норми національних, конфесійних чи інших суспільних відносин, встановлений порядок діяльності органів влади. Щодо самої екстремістської діяльності, то тут розуміється діяльність громадського або релігійного об'єднання, засобів масової інформації або іншої організації чи фізичної особи з планування, організації підготовки та вчинення дій, спрямованих на: насильницьку зміну конституційного ладу, порушення територіальної цілісності та суверенітету держави; публічне виправдання тероризму або заклик до здійснення терористичної діяльності; пропаганду виключності, вищості або неповноцінності окремих соціальних груп за ознаками расової, національної, релігійної чи мовної належності; порушення прав і законних інтересів людини та громадянина залежно від його соціальної, расової, національної, релігійної чи мовної належності. Визначення тих чи інших дій як екстремістських може відрізнятися у різних країнах, народах, суспільних групах чи класах і здійснюється відповідно до прийнятих у суспільстві політичних, моральних і етичних норм. В ідеологічній сфері екстремізм проявляється у переважанні людиноненависницьких поглядів та ідей, реалізація яких може призвести до зростання нестабільності у суспільстві та до виникнення соціальних катастроф. При цьому категорично заборонено будь-яке вільнодумство, жорстко регламентована система політичних і релігійних поглядів, етичних і моральних норм, нав'язуваних опонентам; від прибічників вимагається сліпа покора та виконання будь-яких наказів і вказівок [5].

Політичний екстремізм, можна визначити як насильницьку зміну основ конституційного ладу та порушення цілісності держави, а також як:

- перешкоджання здійсненню громадянами їх виборчих прав чи порушення таємниці голосування за допомогою прямого насилля чи загрози його використання;
- перешкоджання законній діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, виборчих комісій, громадських та релігійних об'єднань, пов'язане з застосуванням насильства чи загрозою його застосування;
- публічне виправдання тероризму та іншого роду терористична діяльність;
- провокація соціального, расового, національного чи релігійного несприйняття;

- пропаганді винятковості, переваги чи неповноцінності особи за ознаками соціальної, расової, національної, релігійної чи мовної приналежності;
- пропаганда та публічна демонстрація нацистської чи фашистської символіки;
- публічні заклики до здійснення вказаних дій чи масове розповсюдження екстремістських матеріалів, а також їх виготовлення чи зберігання;
- організація і підготовка вказаних дій, а також заклик до їх здійснення;
- фінансування вказаних дій чи будь-яке інше сприяння в їх організації, підготовці та здійсненні.

На сьогоднішній день особливостями сучасного політичного екстремізму є: збільшення його масштабності, тобто перетворення окремих екстремістських угруповань на впливові структури політичного життя; вихід екстремістської діяльності за межі однієї держави; посилення жорстокості й безоглядності дій екстремістів; розмаїття форм екстремістської діяльності; використання новітніх технічних досягнень, засобів масового ураження (компонентів хімічної, бактеріологічної зброї, радіоактивних матеріалів); прагнення досягнути суспільного резонансу шляхом залякування населення.

Кризовий стан суспільства, наслідком якого є руйнація ціннісно-нормативної системи суспільства, різке зниження впливу соціальних норм на поведінку людей, відсутність нормативного регулювання певних сфер суспільного життя, типів соціальних відносин або небажання значної частини населення дотримуватись чинних норм, у тому числі й правових, є однією з істотних об'єктивних причин екстремізму.

Щодо видів екстремізму, то тут також існує багато думок. Наприклад, Р. М. Афанасьєва пропонує класифікацію екстремізму за характером діяльності і сферами його прояву: особистісно-побутовий, економічний, політичний, національний, релігійний [7]. У залежності від об'єктів і суб'єктів впливу екстремізм можна виділити зовнішній і внутрішній та державний, організаційно-груповий, індивідуальний екстремізм відповідно. О. О. Хоровінніков розглядає екстремізм національного характеру, пов'язаний з дестабілізацією національних відносин; екстремізм у сфері культури; мовний екстремізм у сфері культури; екологічний; політичний екстремізм, який включає в себе «лівий» і «правий», за засобом впливу запропоновано поділ на явний і прихований екстремізм, а також прихований екстремізм зовнішнього характеру [8].

Для різних видів екстремізму властиві такі загальні риси: насильство або загроза насильства; відсутність альтернатив для вирішення існуючих суспільних проблем; фанатизм, одержимість у прагненні нав'язувати виключно свої принципи, погляди і переконання опонентам; беззаперечне виконання всіх наказів та інструкцій не зважаючи

на можливі наслідки; керування у діях емоціями, інстинктами, віруваннями, а не розумом; нездатність до толерантності, компромісів, або ігнорування їх. Майже завжди екстремізм поєднується з крайнім радикалізмом та тероризмом.

Найпоширенішим видом екстремізму все-таки є саме політичний. Він охоплює крайні погляди щодо політичної системи й організації форми управління державою, пропаганди насильницьких або агресивних (заснованих на страху й підпорядкуванні силі) способів встановлення обстоюваної форми влади, аж до політичного терору, непримиренності і безкомпромісності щодо інших політичних партій і позицій опонентів. Особливістю політичного екстремізму є те, що його лідери й чимало активних adeptів є інтелектуально розвиненими, успішними людьми, які рішуче прагнуть досягти поставленої мети та усвідомлюють наслідки своїх дій. Вдало використовуючи соціально-економічні й політичні проблеми, кризи легітимності органів публічної влади, екстремісти намагаються неправовим способом змінити політичний курс держави на такий, який вважають правильним. Сучасний політичний екстремізм, як стверджує С. Юрчевський, націлений на формування політичного устрою суспільства, легітимізованого виключено цінностями одного порядку. Формою легітимації такого політичного устрою виступає політичний режим, у якому терор щодо інакомислячих вважається актом справедливості [9].

Політичний екстремізм – це ідеологізована, організована, деструктивна і систематична політична діяльність як окремих осіб, так і партій, суспільних рухів, держав, міжнародних організацій, що суперечить офіційно проголошеному курсу країни та чинному законодавству, або навіть загрожує виживанню цілих спільнот чи всієї людської цивілізації.

Зазвичай об'єктом політичного екстремізму є існуючий державний лад, політична система чи політичний режим, окремі політичні лідери чи політичні партії, а також найважливіші системи життєзабезпечення суспільства. Основною метою політичного екстремізму є захоплення політичної влади, кардинальна зміна державного ладу шляхом знищення існуючих державних структур, встановлення диктатури тоталітарного порядку лівого чи

правого гатунку. При цьому можуть бути застосовані будь-які засоби, у тому числі і фізичне знищення противника. Необхідною ознакою політичного екстремізму є також категоричне ігнорування суб'єктами конфлікту законних правил боротьби та реалізація проголошеної мети будь-якими способами і за допомогою будь-яких засобів, – від фізичного насилля і знищення до морального примусу та економічного тиску.

Політичний екстремізм є характерною і крайньою ознакою політичної злочинності. Як відомо, політична злочинність демонструє суспільно небезпечні форми боротьби за владу або її неправомірне утримання, що реалізують правлячі чи опозиційні політичні еліти, партії, суспільні групи і окремі особи [10]. Сама злочинність у будь-якій формі є величезною загрозою існування сталого державного устрою, а найголовніше, виступаючи у формі екстремізму – завдає шкоду психічному та фізичному здоров'ю і життю людини.

Висновки. Першочергова необхідність у законодавчому закріпленні понять «екстремізм» та «екстремістська діяльність», а також активізації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, юридичних і фізичних осіб щодо захисту основ конституційного устрою, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення цілісності й національної безпеки держави, виявлення і ліквідації причин та умов, що сприяють проявам екстремізму, а також попередження виявлення та зупинення екстремістської діяльності й ліквідації її наслідків залишаються пріоритетними напрямками політики державного та міжнародного рівнів. Також законодавчого закріплення потребують: визначення основних понять у сфері протидії екстремізму та основних принципів протидії екстремізму: класифікація екстремістської діяльності через її види та форми; основні напрями та способи протидії екстремізму, суб'єкти такої протидії; загальні положення про відповідальність за здійснення екстремістської діяльності та відповідальність за окремі види протиправних дій. Протидія екстремізму повинна поєднувати зусилля та співпрацю на державному та міжнародному рівні, і тим самим це дасть змогу зменшити його прояви та мінімізувати його наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тимошенко В.І. Політико-правова характеристика екстремізму. *ScienceRise Juridical Science*. 2017. № 2. С. 21-25.
2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т./ Т.4./ Київ : Атіка, 2007. 966 с.
3. План дій по предупреждению насильственного экстремизма. Документ ГА ООН A/70/674 от 24 декабря 2015. URL: <http://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/70/674> (дата звернення: 31.12.2021).
4. Бабій А.Ю. Поняття, ознаки та сутність екстремізму. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. № 4. С. 143-153.
5. Долгова А.И., Гуськов А.Я., Чуганов Е.Г. Проблемы правового регулирования борьбы с экстремизмом и правоприменительной практики. Москва, 2010. 244 с.

6. Писаренко, О. Н. Экстремизм как социальное явление. *Научные проблемы гуманитарных исследований*, 2010. № 9. С. 212-218.
7. Афанасьева Р.М. Социокультурные условия противодействия экстремизма в молодежной среде (социо-философский анализ): автореф.дис. на получение науч.степени канд.филос.наук: 09.00.11 / Москва, 2007. 22 с.
8. Юрчевский С.Д. Содержание и формы проявления политического экстремизма. *Вопросы российского и международного права*. 2012. № 5–6. С. 8–23.
9. Філь П. Що таке екстремізм? / ОУН: веб-сайт. URL: <http://kmoun.info/news/view/138.html>
10. Шутий М. В. Нормативне забезпечення протидії екстремізму в Україні та забезпечення громадської безпеки / *Актуальні проблеми державного управління*, 2014. № 4 (60). URL: <http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/Zbirnik%20%2860%29%204.pdf>
11. Петренко Б.М. Політичний екстремізм в системі прав і свобод людини і громадянина. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*, 2009. № 46, С. 646–650.
12. Сенин И. Н. Экстремизм: понятие и виды. *Инновационное образование и экономика*, 2008. № 2, С. 78-81.
13. Телешун С. Чи існує замовлення на політичний екстремізм в Україні. *День*, 2001. № 118. С. 4.
14. Політологічний енциклопедичний словник / В. П. Горбатенко та ін. Київ, 2004. 736 с.